

Το αδιέξοδο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης

και η ανάγκη για δομικές αλλαγές

Αυτονομία και λογοδοσία των Ιδρυμάτων: ο μόνος δρόμος για να πάει μπροστά η ανώτατη εκπαίδευση της χώρας.

του **Νίκου Βέττα**, Καθηγητή Τμήματος Οικονομικής Επιστήμης του ΟΠΑ και Γενικού Διευθυντή του IOBE

Ακόμη και όσοι δεν το καταλαβαίνουν, μπορεί πια να το διαισθάνονται. Χωρίς ουσιαστική αναβάθμιση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στη χώρα μας, αναπτυξιακή δυναμική είναι δύσκολο να υπάρξει.

Μικρές ανοικτές ευρωπαϊκές οικονομίες στηρίζουν την ανταγωνιστικότητά τους στο ανθρώπινο κεφάλαιο και στην καινοτομία. Ταυτόχρονα, σε τέτοιες χώρες το ισχυρό εκπαιδευτικό σύστημα είναι συνθήκη για κοινωνική κινητικότητα και συνοχή.

Ακόμη και σε μια διαδικασία εξόδου από βαθιές κρίσεις, η διεθνής εμπειρία υποδεικνύει τον κεντρικό ρόλο που μπορεί να παίξει η επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Η Φινλανδία έπρεπε να ανακαλύψει από την αρχή τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα όταν η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης την οδήγησε σε βαθιά ύφεση – προχώρησε σε επανασχεδιασμό του εκπαιδευτικού συστήματος και προίκισε τις νέες γενιές με ανεκτίμητα εφόδια. Η Δημοκρατία της Κορέας, μετά την προσφυγή στο ΔΝΤ, στήριξε την εντυπωσιακή ανάπτυξη της στην κατακόρυφη άνοδο του επιπέδου των πανεπιστημίων της και στην υποστήριξη που προσφέρουν σε έναν εξωστρεφή μεταποιητικό κλάδο. Το Ισραήλ στηρίζει την οικονομία του σε κορυφαία πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα, με υψηλό βαθμό ανεξαρτησίας στον προγραμματισμό τους και εξαιρετική διασύνδεση με επιστήμο-

νες της διασποράς και νεοφυείς επιχειρήσεις.

Στη χώρα μας, ωστόσο, σπανίζει η συστηματική αναζήτηση για το πώς μπορεί να υπάρξει αναβάθμιση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Συχνά τα στερεότυπα κυριαρχούν και οι εύκολες λύσεις κερδίζουν τη μάχη.

Είναι κομβικής σημασίας οι παρεμβάσεις πολιτικής να μην είναι στραμμένες στο παρελθόν και ο δημόσιος διάλογος να μην αναλύεται σε ζητήματα που έχουν προ πολλού επιλυθεί σε όλες τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως προσωπική ασφάλεια φοιτητών και καθηγητών, αποτελεσματική και διαφανής διακυβέρνηση, αυτονομία και λογοδοσία των Ιδρυμάτων.

Για να καλύψει μέρος του κενού, πρόσφατη μελέτη που εκπονήθηκε στο Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE) συλλέγει και αναλύει τα δεδομένα για την τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα.* Ειδικότερα εξετάζει τις επιπτώσεις της κρίσης και της διαχείρισής της στα κύρια μεγέθη της τριτοβάθμιας: χρηματοδότηση, έρευνα και συμβολή στην καινοτομία, αξιοποίηση νέων τεχνολογιών, συνθήκες μετάβασης των πτυχιούχων στην αγορά εργασίας. Συνολικά αποτυπώνεται ένα σύστημα που δυσλειτουργεί. Οι σπουδές δεν είναι επαρκώς συνδεδεμένες με την αγορά εργασίας. Αντίστοιχα, η έρευνα –που είναι αξιόλογη– είναι πολύ

ασθενώς συνδεδεμένη με την παραγωγή.

Η ανώτατη εκπαίδευση στη χώρα μας είναι από τα πλέον συγκεντρωτικά συστήματα στην Ευρώπη, ενώ η διακυβέρνηση του συνολικού συστήματος και των Ιδρυμάτων ασκείται με παραδοσιακά εργαλεία ρύθμισης, όπως είναι οι έλεγχοι νομιμότητας και το δημόσιο λογιστικό πρότυπο. Στο πλαίσιο αυτό, η ικανότητα των Ιδρυμάτων να χαράσσουν στρατηγική είναι περιορισμένη.

Η τριτοβάθμια εκπαίδευση επεκτάθηκε σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες (1973-2015), με μεγάλη αύξηση φοιτητών σε πανεπιστήμια και ΤΕΙ (όχι όμως στις λοιπές Τεχνικές-Επαγγελματικές Σχολές). Η μεγαλύτερη αύξηση σημειώθηκε την περίοδο 1995-2005. Ο αριθμός των νεοεισερχόμενων φοιτητών στα πανεπιστήμια συνέχισε να αυξάνεται και μετά την έναρξη της κρίσης (αύξηση κατά 19%, 2008-2015). Σημαντικές μεταβολές σημειώθηκαν και στο διδακτικό προσωπικό. Ύστερα από μια μεγάλη περίοδο συνεχούς αύξησης, ο αριθμός του διδακτικού προσωπικού στα πανεπιστήμια υπερδιπλασιάστηκε (από 5 χιλ. το 1973 σε 10,8 χιλ. το 2015), ενώ στα ΤΕΙ (1983-2014) αυξήθηκε κατά 3,6 φορές (από 3,2 χιλ. σε 11,5 χιλ.). Στα πανεπιστήμια ο μεγαλύτερος αριθμός διδακτικού προσωπικού παρατηρείται σε επιστήμες υγείας (21,3% το 2015), μηχανικής-κατασκευών (18,8%), όπως και τέχνες-ανθρω-

Συνολικά

αποτυπώνεται

ένα σύστημα που

δυσλειτουργεί.

Οι σπουδές δεν

είναι επαρκώς

συνδεδεμένες με

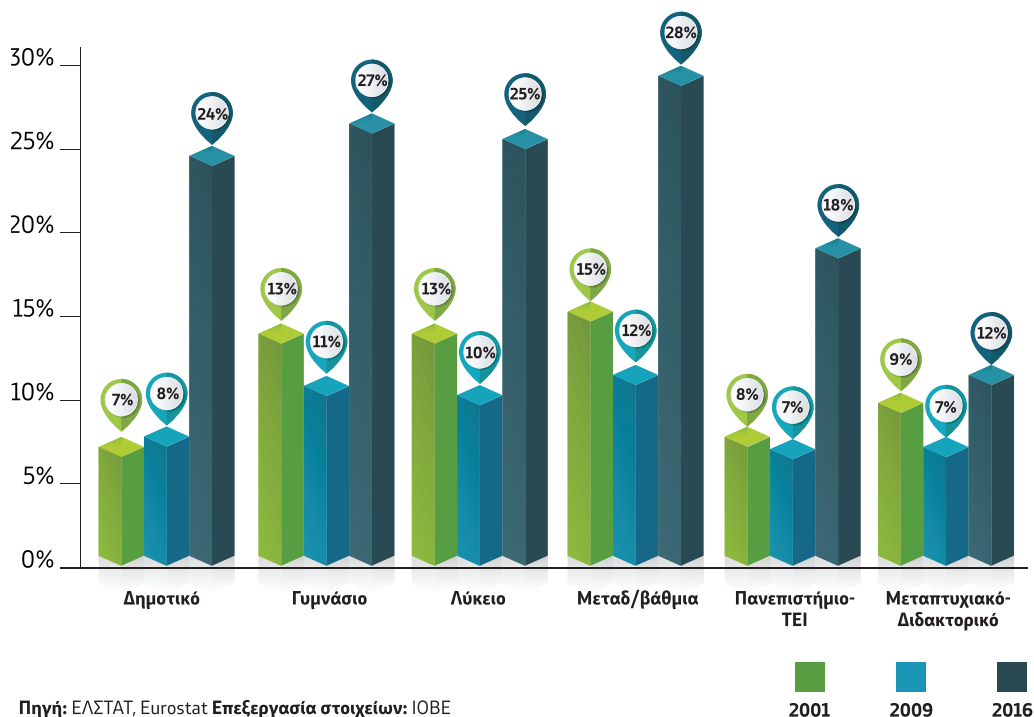
την αγορά εργασίας.

* Βλ. iobe.gr. Επιστημονικός υπεύθυνος μελέτης: **Αποστόλης Δημητρόπουλος** (Δρ Εκπαιδευτικής Πολιτικής του LSE). Ομάδα έρευνας: **Svetoslav Danchev** (υπεύθυνος Τμήματος Μικροοικονομικής Ανάλυσης και Πολιτικής του IOBE), **Φωτεινή Θωμάδου**, **Νίκος Παρατσιώκας**, **Κωνσταντίνος Πέππας**.

πιστικές επιστήμες (13,6%). Μετά την έναρξη της κρίσης, το διδακτικό προσωπικό των πανεπιστημίων μειώθηκε κατά 19,2% (2009-2015), ιδιαίτερα εξαιτίας της μεγάλης μείωσης του βοηθητικού εκπαιδευτικού προσωπικού (μείωση 49% έναντι 11% του τακτικού προσωπικού). Η μείωση του διδακτικού προσωπικού στα ΤΕΙ μεταξύ 2010 και 2015 είναι ακόμα μεγαλύτερη: 64% (από 11,5 χιλ. σε 4,4 χιλ.).

Ο λόγος φοιτητές ανά διδάσκοντα μειώθηκε στα πανεπιστήμια από 16 σε 13 μεταξύ 2002 και 2009, ωστόσο μέχρι το 2013-2014 αυξήθηκε από 13 σε 18 και στη συνέχεια παρέμεινε σταθερός. Στα ΤΕΙ κυμάνθηκε μεταξύ 13 (1986-1990) και 10 (1991-2009), ενώ μετά το 2009 εκτινάχθηκε σε 25, λόγω της μεγάλης μείωσης του διδακτικού προσωπικού. Στα πανεπιστήμια ο λόγος πρωτοετείς φοιτητές ανά διδάσκοντα παρέμεινε σταθερός (περ. 4) από 2002 έως 2008. Την περίοδο 2008-2015 αυξήθηκε ελαφρώς από 3,3 σε 5, αφού την ίδια περίοδο οι πρωτοετείς αυξήθηκαν και το διδακτικό προσωπικό περιορίστηκε. Παρατηρούνται όμως μεγάλες διαφορές μεταξύ των γνωστικών πεδίων, καθώς κυμαίνεται από 1,1 στις επιστήμες υγείας μέχρι 7,5 σε κοινωνικές επιστήμες, δημοσιογραφία και ενημέρωση. Στο μεταπτυχιακό επίπεδο, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 στα πανεπιστήμια –και από το 2005 στα ΤΕΙ– ο αριθμός των φοιτητών αυξήθηκε ραγδαία, αλλά παραμένει από τους χαμηλότερους στην ΕΕ ως ποσοστό του πληθυσμού. Στα πανεπιστήμια μεταξύ 2002 και 2015 οι μεταπτυχιακοί φοιτητές τριπλασιάστηκαν, αν

Ποσοστό ανεργίας ανά επίπεδο εκπαίδευσης, Ελλάδα

▲ Το 2016 το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας καταγράφεται στα άτομα μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και γυναικείου. Στα άτομα με πανεπιστημιακή ή τεχνολογική εκπαίδευση το ποσοστό ανεργίας το 2016 αυξήθηκε κατά 11 ποσοστιαίες μονάδες.

και ο ρυθμός αύξησης επιβραδύνθηκε μετά το 2008: από 88% (2002-2007) σε 40% (2009-2015).

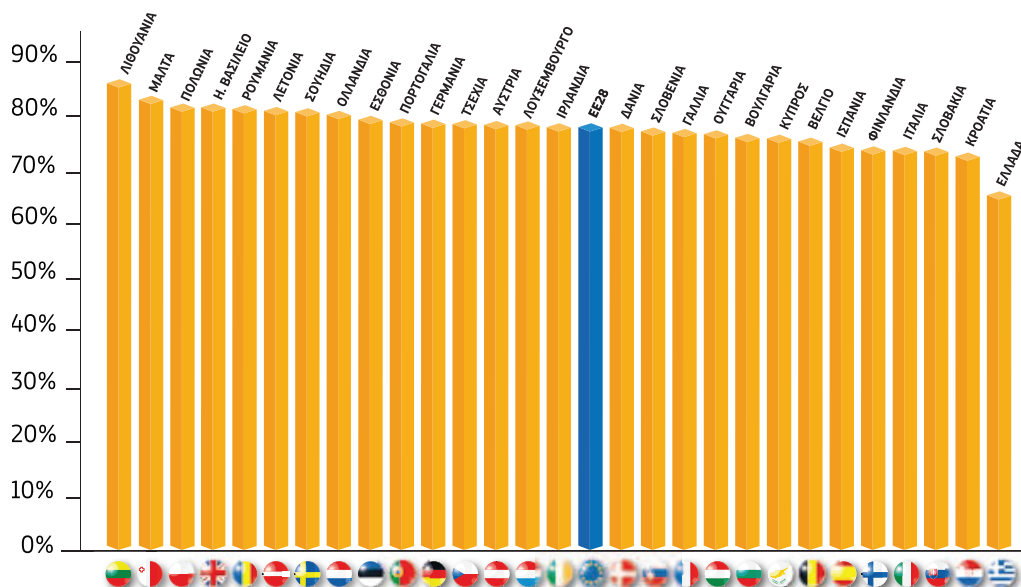
Το σύστημα αντιμετωπίζει σειρά από τρέχουσες και επικείμενες προκλήσεις. Η πρώτη πρόκληση αφορά τη

βελτίωση της απόδοσης της δημόσιας επένδυσης και της αποτελεσματικότητας του συστήματος. Τα χρήματα των φορολογουμένων που δαπανώνται στα πανεπιστήμια και στα ΤΕΙ έχουν μειωθεί κατά 24% από το 2009,

αλλά ως ποσοστό του ΑΕΠ παραμένουν πάνω από τον μέσο όρο της ΕΕ, όπως και της Ευρωζώνης. Η υπόθεση πως οι παθogenείες της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης οφείλονται διαχρονικά στην «υποχρηματοδότηση» από το κράτος δεν επιβεβαιώνεται από τα δεδομένα, ούτε πριν την κρίση ούτε και τώρα. Το ζητούμενο δεν μπορεί να είναι η αύξηση της συνολικής δαπάνης –στόχος, άλλωστε, ανέφικτος–, αλλά η πολύ καλύτερη στόχευση της χρηματοδότησης, σε συνδυασμό με ένα σύγχρονο σύστημα διακυβέρνησης.

Καθώς δεν υπάρχουν περιθώρια για σπατάλη χρήματος, έχει μεγάλη σημασία η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων. Ο αριθμός των ανέργων πτυχιούχων σήμερα υπερβαίνει τις 270.000. Ο καθένας τους, πέρα από διάψευση των προσωπικών προσδοκιών του, απειλείται με απαξίωση των γνώσεων και των ικανοτήτων του. Ανάμεσά τους, μάλιστα, συγκαταλέγονται 25.000 κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού διπλώματος. Τα ποσοστά απασχόλησης των πτυχιούχων (62%) είναι τα χαμηλότερα στην ΕΕ, ενώ το ποσοστό ανεργίας είναι το υψηλότερο, έχοντας αυξηθεί στο 18% το 2016 έναντι 7% το 2009. Η μετάβαση στην αγορά εργασίας όσων αποφοίτησαν μετά το 2011 είναι ακόμα δυσκολότερη. Μόνο οι μισοί απασχο-

Ποσοστό απασχόλησης ατόμων με τριτοβάθμια εκπαίδευση (ISCED 5-8) στην ΕΕ28, 2016

▲ Το ποσοστό απασχόλησης ατόμων με τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα είναι το χαμηλότερο στην ΕΕ28.

Συνέχεια στη σελ. 12

Συνέχεια από σελ. 11

λούνται (56%), το 36% αυτών παραμένουν άνεργοι, οι περισσότεροι από όσους εργάζονται αμείβονται με λιγότερα από 800 ευρώ τον μήνα, ενώ το 16% λαμβάνει κάτω από 400 ευρώ. Η πραγματικότητα είναι ακόμα πιο οδυνηρή, καθώς στα παραπάνω ποσοστά δεν συμπεριλαμβάνονται όσοι απασχολούνται σε θέσεις άσχετες με τις σπουδές τους ή κατώτερες των προσόντων τους και όσοι έχουν μεταναστεύσει στο εξωτερικό.

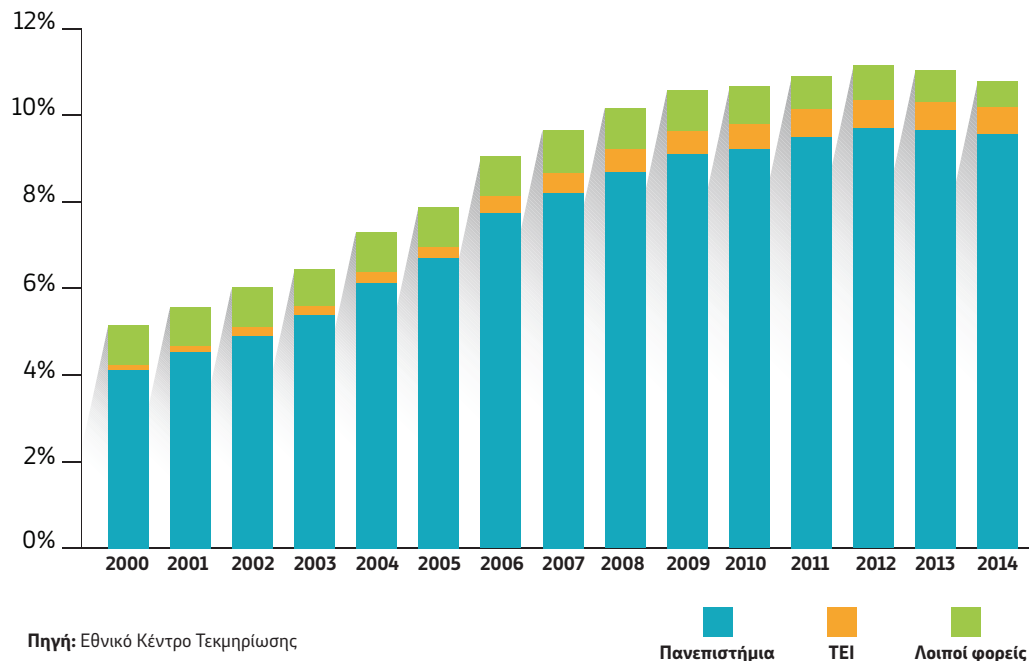
Η ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα είναι ένα από τα πλέον ανοικτά συστήματα στην Ευρώπη και διεθνώς, δίνοντας πρόσβαση σχεδόν στο 60% κάθε γενιάς νέων. Την ίδια στιγμή τα ποσοστά (έγκαιρης) ολοκλήρωσης σπουδών στην Ελλάδα είναι πολύ χαμηλά. Μετά την έναρξη της κρίσης, μειώθηκαν περαιτέρω. Από τους εισαχθέντες το 2004 σε 8 πανεπιστήμια μόνο το 68% είχαν ολοκληρώσει τις σπουδές τους 12 χρόνια αργότερα. Στα περιφερειακά ιδρύματα τα ποσοστά είναι ακόμα χαμηλότερα.

Η συνεχής επέκταση της ανώτατης εκπαίδευσης τις τελευταίες δεκαετίες ανταποκρίθηκε στο ευρύτερο αναπτυξιακό πρότυπο που επικράτησε και βασίστηκε πρωτίστως στην κατανάλωση και στην απασχόληση με σημείο αναφοράς τον δημόσιο τομέα. Μέρους της παθογένειας αποτέλεσε και η παράλογα κατακερματισμένη περιφερειακή διάρθρωση ιδρυμάτων και Τμημάτων. Η δομή που έχει δημιουργηθεί, όμως, δεν είναι συμβατή με το νέο αναπτυξιακό πρότυπο που αναζητεί η χώρα, το μόνο που μπορεί να τη βγάλει από την κρίση, δηλαδή τη στροφή στη διεθνή ανταγωνιστικότητα παραγόμενων προϊόντων και υπηρεσιών με υψηλή ποιότητα. Ένα τέτοιο πρότυπο απαιτεί καλά εκπαιδευμένο ανθρώπινο δυναμικό και συνεχή επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο.

Η βελτίωση της σύνδεσης της ανώτατης εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας και την απασχόληση προϋποθέτει την αποφασιστική στροφή από την προετοιμασία για την απασχόληση αποφοίτων στο Δημόσιο στην απασχόλησή τους στον ιδιωτικό τομέα. Σήμερα ο κλάδος της εκπαίδευσης και της δημόσιας διοίκησης και άμυνας απασχολεί το μεγαλύτερο μερίδιο αποφοίτων ΑΕΙ (35% έναντι 25% στην ΕΕ). Στη μελέτη, μάλιστα, καταδεικνύεται ότι η μείωση της συνολικής απασχόλησης αποφοίτων τριτοβάθμιας (2009-2016) οφείλεται αποκλειστικά στη μείωση της απασχόλησής τους στον δημόσιο τομέα, ενώ την ίδια στιγμή η απασχόληση στον ιδιωτικό τομέα αυξήθηκε, ιδιαίτερα μεταξύ αποφοίτων ΤΕΙ.

Ο εξορθολογισμός της στόχευσης είναι λοιπόν επείγουσα ανάγκη. Είναι κρίσιμο να μπορούν τα ιδρύματα να στρέφονται έγκαιρα σε εξειδίκευση,

Εξέλιξη του αριθμού ελληνικών δημοσιεύσεων (χιλ.) σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά, 2000-2014

Η πολιτική για την ανώτατη εκπαίδευση δεν μπορεί να παραμένει εγκλωβισμένη στο παρελθόν.

ιδίως σε μεταπτυχιακό επίπεδο, παρακολουθώντας τις εξελίξεις σε τομείς επιστημονικής και επαγγελματικής αιχμής. Είναι επίσης σημαντικό να κατευθυνθεί μέρος των πόρων –που σήμερα ουσιαστικά σπαταλιούνται– προς την ενίσχυση της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης. Χωρίς ανάλογες τομές, το σύστημα θα συνεχίσει, με τη δύναμη της αδράνειας, απλώς να υποστηρίζει τη «διάρροη εγκεφάλων», ενώ όσοι θα έχουν ειδικευτεί σε αντικείμενα όπου δεν είναι εύκολη η μετανάστευση (π.χ. ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες) θα μπορούν μόνο να αναμένουν υποσχέσεις για διορισμό στο Δημόσιο, οι οποίες όμως δεν θα μπορούν να πραγματοποιηθούν.

Η ανάγκη για αλλαγή προσανατολισμού της ανώτατης εκπαίδευσης γίνεται εντονότερη αν συνεχιστούν οι δημογραφικές επιπτώσεις (μείωση γεννήσεων κατά 20-25% μετά το 2010), που είναι ήδη αισθητές στην εκπαίδευση (μείωση μαθητών νηπιαγωγείων και δημοτικών), στις προπτυχιακές απασχολήσεις πτυχιούχων στον κλάδο της εκπαίδευσης τα προσεχή χρόνια. Εφόσον το Δημόσιο δεν έχει πλέον τις δυνατότητες προσλήψεων του παρελθόντος, η δημιουργία θέσεων εργασίας υψηλής εξειδίκευ-

σης αναμένεται πρωτίστως από τον ιδιωτικό τομέα. Επωφελής για όλους θα είναι και μια συνολική στρατηγική για την αύξηση των ποσοστών ολοκλήρωσης των σπουδών στα ΑΕΙ.

Πάντως, η μελέτη καταγράφει θετικά το μέγεθος και την ποιότητα του ερευνητικού δυναμικού, όπως αντανακλάται στην εξέλιξη των επιστημονικών δημοσιεύσεων (παρά την υποχώρηση τα τελευταία χρόνια) και της διεθνούς απήχυσής τους, και επισμαίνει τη δεσπόζουσα θέση των ΑΕΙ στην παραγωγή γνώσης. Το κύριο πρόβλημα είναι πως, ως αποτέλεσμα της εσωστρέφειας των ΑΕΙ, αλλά και της χαμηλής ενασχόλησης του ιδιωτικού τομέα με Ε&Α, η παραγωγή καινοτομίας στην Ελλάδα υστερεί σημαντικά. Ο συνοπτικός δείκτης καινοτομίας για την Ελλάδα περιορίστηκε σε 0,36 μονάδες το 2015 (από 0,40 το 2014 και 0,37 το 2008). Στην ΕΕ ο δείκτης ανήλθε σε 0,52 μονάδες το 2015 (από 0,50 το 2008). Υστέρηση της Ελλάδας παρατηρείται και στους οκτώ σύνθετους δείκτες καινοτομίας. Η μεγαλύτερη υστέρηση παρατηρείται στον δείκτη που μετρά την παραγωγή καινοτομίας σε όρους διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, κοινοτικών εμπορικών σημάτων και κοινοτικών σχεδίων. Εκεί η Ελλάδα υπολείπεται του μέσου

όρου της ΕΕ κατά 56,3% και βρίσκεται στην 29η θέση ανάμεσα σε 36 ευρωπαϊκές χώρες με διαθέσιμα στοιχεία. Όπως λοιπόν υπάρχει αναντιστοιχία των αποφοίτων με τις ανάγκες της οικονομίας, υπάρχει και ασθενής σχέση της έρευνας με την καινοτομία και την παραγωγή.

Η απαραίτητη σύνδεση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και ο συντονισμός της με τις μεταβαλλόμενες ανάγκες της αγοράς εργασίας και της παραγωγής δεν μπορεί να επιτευχθεί όταν η ελληνική ανώτατη εκπαίδευση συνεχίζει να αποτελεί ένα από τα πλέον συγκεντρωτικά συστήματα στην Ευρώπη.

Στην Ευρώπη και διεθνώς το σύστημα που έχει πετύχει προτάσει την ενίσχυση της αυτονομίας των ιδρυμάτων από το κράτος, με παράλληλη ενίσχυση της λογοδοσίας των οργάνων διοίκησης, της ουσιαστικής αξιολόγησης των μονάδων και του προσωπικού τους και με έλεγχο των αποτελεσμάτων λειτουργίας και διαχρονική σύνδεση με τη χρηματοδότησή τους. Τα ΑΕΙ χρειάζεται να ενισχύσουν την ικανότητά τους να διαμορφώνουν στρατηγική τα ίδια και να διαφοροποιούνται μεταξύ τους, με εσωτερική οργανωτική ευελιξία και διευκόλυνση των διαδικασιών λήψης αποφάσεων, ώστε να προσαρμόζονται στο μεταβαλλόμενο περιβάλλον τους.

Συνολικά, η πολιτική για την ανώτατη εκπαίδευση δεν μπορεί να παραμένει εγκλωβισμένη στο παρελθόν. Πολλοί λόγοι, οικονομικοί και κοινωνικοί, καθιστούν αυτή την ανάγκη ιδιαίτερα επιτακτική.